

DIN ACTIVITATEA COMISIEI „ROGGERI-ALTENBURG” ÎN BIHOR

Dumitru NOANE¹

FROM THE ACTIVITY OF THE COMMISSION „ROGGERI-ALTENBURG” IN BIHOR

ABSTRACT

Romania's obligation, through the Vienna Dictate, to cede to Hungary a large part of Transylvania's territory – established by the arbitrary will of the Axis powers and, in particular, of Hitler himself, interested in keeping the two states in a permanent tension in order to he could dominate them better – opened a black page in their history, marked by a series of atrocities. Many of these were triggered by the revengeful beginnings of some former landowners who returned to the localities abandoned after the Great Union Act of 1918. However, a real campaign was carried out by the authorities installed after September 6, 1940 against the Romanian population from Northern Transylvania. After Ion Antonescu came to power, the Romanian government undertook a series of steps to form and urgently send a joint German-Italian commission to Transylvania to investigate the mass crimes committed by Hungarians and the phenomenon of Romanian exodus under pressure from the Horthy administration. Finally, the Italian government agreed with the German government that a joint commission would soon be set up under the leadership of plenipotentiary ministers Roggeri and Altenburg, which would travel to Transylvania. From those arbitrary crimes committed at that time and brought to the attention of the commission, we stopped at the situation in North Bihor – the part ceded by Dictate –, but also parts of the neighboring counties: Sălaj, Sătmar, Cluj. Unfortunately, the balance sheet of the Romanian efforts indicated a failure on the line of improving the fate of the Transylvanian Romanians, because the dialogue partners, Italians and Germans, were deaf and blind to the presented evidence.

Keywords: excesses, violence, position of the authorities, exodus of the population, refugee centers, commission, personal testimonies, research, final report.

Prin acțiunile barbare îndreptate împotriva populației românești, culminând cu asasinatelor în masă de la Trăzneu, Ip și Mureșeni de Câmpie din prima jumătate a lunii septembrie 1940, autoritățile maghiare au căutat să permanentizeze atmosfera de teroare în spațiul cedat. În același timp, puși în fața protestelor înaintate de guvernul român, au urmărit să îmbrace întreaga dimensiune a silniciilor comise în haina unei firești și naturale reacții a populației maghiare, care în opinia lor ar fi suferit cu mult mai mult în cei 20 de ani de „ocupatie” românească.

O undă de speranță s-a ivit în inimile românilor odată cu preluarea destinului țării de către generalul Antonescu. Acest sentiment răzbate limpede din telegrama de felicitare care i-a fost adresată noului conducător de către prefectul județului, în numele tuturor bihorenilor: „În ziua când ați luat în mână frâiele destinului nostru

¹ Muzeograf, Muzeul Orașului Oradea-Complex Cultural, Oradea;
e-mail: noanedumitru@yahoo.com.

național – spunea prefectul – românii din Bihorul mutilat și atât de încercat și-au recăpătat toată nădejdea în ziua dreptății și vă doresc din toată inima viață lungă, pentru a da neamului românesc orizonturi noi și a-l așeza definitiv și puternic în drepturile și în hotarele sale naturale pe care nimeni să nu le poată năru. Dumnezeu să vă ajute”². O a doua telegramă era adresată Majestății Sale Regele Mihai, în care la fel ca și în cea precedentă locuitorii Bihorului își exprimau nădejdea în revenirea teritoriului țării la vechile hotare.

Mihail Sturdza, ministrul român de externe al României, l-a informat, la 18 septembrie, pe ministrul Legației germane la București despre situația critică din Ardealul de Nord, la care diplomatul german i-a răspuns că plângeri similare au venit și din partea guvernului maghiar, îngrijorat la rândul său de soarta ungarilor din Transilvania de Sud, rămasă României. Bineînțeles că probele administrate de partea maghiară nu erau decât niște false argumente cu ajutorul cărora se încerca fundamentarea tezei simetriei răului tratament aplicat de ambele state minorităților viețuitoare pe teritoriile lor. În virtutea acestui război al nervilor, generalul Antonescu a ordonat inventarierea la zi a tuturor „atrocităților” comise de autoritățile românești împotriva etnicilor maghiari, puse în balanță cu cele comise de unguri după ocuparea Ardealului³. În același timp, prin Ministerul de Interne, a cerut prefecturilor ardeleni să întocmească lucrări monografice și statistice care să oglindească realizările înfăptuite sub administrația românească în teritoriile cedate, întrucât Ungaria profera acuze la adresa statului român, învinuindu-l de neglijență manifestată față de propășirea economică și culturală a Transilvaniei. Așadar, pentru a dovedi netemeinicia învinuirilor aduse, autoritățile locale au furnizat Bucureștilor un bogat material documentar privitor la construcțiile și lucrările edilitare realizate între anii 1918-1940, însoțite de planuri și fotografii, precum și situații statistice, dări de seamă și date comparative care probau contrariul celor susținute de partea maghiară⁴.

Soarta românilor din Ardealul cedat devenea tot mai dramatică în fața furiei dezlănțuite a maghiarilor, așa încât la 9 octombrie M. Sturdza s-a adresat printr-o petiție cu conținut identic omologilor săi de la polurile Axei, Joachim von Ribbentrop și contele Galeazzo Ciano, aducându-le la cunoștință o suită întreagă de excese și violențe comise de autoritățile maghiare împotriva românilor. Ministrul solicita formarea și trimiterea de urgență a unei comisii mixte germano-italiene în teritoriul Transilvaniei, spre a cerceta crimele în masă comise de unguri și fenomenul exodului românesc sub presiunile administrației horthyste. Pentru mai multă siguranță, cele două scrisori au fost trimise prin emisari, Valer Pop la Berlin și Mihail Manoilescu la Roma. Primul făcuse parte din delegația română la tratativele româno-ungare de la Turnu Severin, din 16-24 august 1940, iar al doilea era semnatarul „arbitrajului” de la Viena⁵.

În încercarea de sensibilizare a factorilor politici din Germania, pe alte canale a intervenit doamna Veturia Goga, care a invitat-o pe soția ministrului german pentru România, Wilhelm Fabricius, să întreprindă împreună o investigație în Transilvania,

² Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale (în continuare: SJBhAN), Fond *Prefectura județului Bihor-Beiuș-Actele subprefectului*, dosar 3/17.845 și 17.842/1940, f. 149-151.

³ Mareșalul Ion Antonescu, *Secretele guvernării*, București, Editura „Românul”, 1992, p. 13.

⁴ SJBhAN, *fd. cit.*, dosar 3/18.259/1940, f. 4

⁵ Petre Otu, *Comisia Roggeri-Altenburg*, în „Magazin Istoric”, nr. 8/2001, p. 64.

spre a constata la fața locului veridicitatea informațiilor furnizate de români⁶. Printr-un efort conjugat, Bucureștii se străduiau ca prin intermediul celor doi arbitri de la Viena să aducă Ungaria la masa tratativelor și să o forțeze să accepte controlul comisiei mixte pe teritoriul ardelean. Urmând acest raționament, pe plan local Ministerul Afacerilor Străine al României a solicitat întocmirea unui material statistic în cinci puncte, menit să susțină punctul de vedere al țării noastre în disputa alimentată de atitudinea neomenoasă manifestată de administrația maghiară față de români și în același timp să combată teoria reciprocității abuzurilor, spre care încerca partea maghiară să îndrepte atenția comisiei. Se cerea prefecturilor să aducă date legate de: „a) atitudinea minorității maghiare din teritoriul Ardealului necedat față de Statul Român și [față] de populația română, precum și față de Statul maghiar și [față] de populația rămasă în teritoriul cedat; b) dacă, și în ce proporție, minoritarii maghiari vor să rămână sau vor să plece în teritoriul cedat; c) atitudinea organelor Statului Maghiar față de populația românească rămasă în teritoriul cedat, și dacă sunt cazuri concrete de abuzuri și atrocități, să le menționați cu date precise și documente; d) doleanțele românilor refugiați din partea ocupată a Ardealului, ale populației românești din Ardealul necedat, dar care au interese în acel teritoriu, precum și doleanțele românilor rămași în teritoriul cedat; e) eventualele revendicări financiare ce ar avea județul dumneavoastră față de Statul Ungar, spre a fi centralizate de minister și luate în considerare la încheierea convenției cu Ungaria”⁷.

În sfârșit, demersurile românești au început să dea roade. La 13 octombrie 1940, Manoilescu s-a întâlnit cu contele Ciano, de la care a aflat că guvernul italian a căzut de acord cu cel german și că în curând va fi alcătuită o comisie mixtă sub conducerea miniștrilor plenipotențieri Roggeri și Altenburg, care se va deplasa în Transilvania. Acest lucru a fost confirmat și de Valer Pop, în urma întâlnirii avute la Berlin cu subsecretarul de stat Woermann. Pe 17 octombrie, comisia a părăsit Bucureștii, îndreptându-se spre Brașov. Itinerarul comisiei s-a derulat de la Brașov la Sfântu Gheorghe, pe 17 octombrie, apoi a coborât în „secuime”, între 18-19 octombrie, în fostul județ Someș pe 21 octombrie, la Ip, Zalău și Trăznea la 22 octombrie, în zona Clujului între 23-25 octombrie, finalizându-și traseul în Bihor, la Oradea pe 26 octombrie și Salonta pe 27 octombrie⁸. La numai o săptămână de cercetări la fața locului, Altenburg a confirmat că semnalările se adevăresc în totalitate, constatare pe care a transmis-o guvernului român prin intermediul atașatului Alexandru Randa, care însoțea comisia din partea Ministerului Român de Externe. Câteva zile mai târziu, ministrul român la Berlin, Constantin Grecianu, informa și el că proiectul de raport al comisiei, document ce urma să fie înaintat guvernelor german și italian, era favorabil României. În ciuda acestor realități, textul raportului oficial al comisiei Roggeri-Altenburg a fost reformulat la cererea insistență a ministrului italian de externe, care nutrea vădite sentimente maghiarofile, și i-a fost înmănat generalului

⁶ *The New York Times* din 4 octombrie 1940 (apud Vasile Pușcaș, *Transilvania și aranjamentele europene*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, 1995, p. XXIX).

⁷ SJBhAN, *fd. cit.*, dosar 30/6.912/1941, f. 116.

⁸ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond *Transilvania*, volumul 123, f. 99-136 (apud V. Pușcaș, *op. cit.*, p. XL).

Antonescu abia în preajma vizitei sale la Berlin, din 14-17 noiembrie 1940, în totală contradicție cu cele constatate pe teren⁹.

Părtinirea de care dăduse dovadă arbitrul italian era vizibilă. Acesteia i s-a raliat între timp și ministrul german. Ungaria a mizat și a jucat în continuare cartea „reciprocității” abuzurilor în sarcina ambelor guverne, învinuind iarăși România de așa-zise abuzuri comise împotriva etnicilor maghiari. Pentru combaterea tezei maghiare, guvernul român a ordonat o nouă anchetă în acest sens. Astfel, pe 21 decembrie Prefectura Bihor a fost însărcinată să culeagă informații pe marginea presupuselor nelegiuiri făcute de unii funcționari publici sau militari împotriva ungarilor rămași pe teritoriul nostru. Ministrul de interne solicita verificarea de urgență și cu maximă seriozitate a reclamațiilor înaintate de partea maghiară. În materialul prezentat Comisiei mixte germano-italiene, Budapesta se plângea printre altele că „românii nu ar fi permis agricultorilor unguri să-și treacă recolta peste frontieră, deși aveau bilet de trecere a frontierei, dat de autorități, apoi că un subofițer român ar fi silit pe mai mulți unguri să îngenunche și să spună o rugăciune românească. În același timp, câțiva soldați români și-ar fi îndreptat baionetele asupra celor îngenuncheați, apoi, un subofițer ar fi maltrat pe câțiva dintre ei”¹⁰. Nici una dintre acuze nu a putut fi însă confirmată.

Bilanțul eforturilor românești a indicat un eșec pe linia ameliorării sortii românilor ardeleni. Partenerii de dialog, italieni și germani, s-au arătat surzi și orbi în fața evidențelor prezentate. Pe de altă parte, Bucureștii au putut constata că argumentele furnizate de realitățile Transilvaniei nu erau suficiente pentru susținerea punctului de vedere românesc, ci era nevoie de elaborarea unui material documentar mai larg, care să fie mediatizat pe toate canalele. Singurul lucru bun obținut de guvernul român s-a limitat la înființarea unui „aparat de comisii locale”, în fapt două sub-comisii, la Cluj și Brașov, însărcinate a „cerceta cazurile de expulzări și actele de teroare” comise de o parte și alta a liniei de demarcație, membrii lor bucurându-se de extrateritorialitate și de libertatea de trecere a graniței româno-maghiare.

Institutul Central de Statistică a fost însărcinat să desfășoare un recensământ, deoarece mișcările de populație erau deosebit de intense, iar ultima operațiune de gen se desfășurase tocmai în 1930. În paralel, începând luna aprilie 1942, Corpul 6 Armată, cu locația în Beiuș, a derulat și el o operațiune de monitorizare a exodului din teritoriile cedate Ungariei, pentru perioada 10 octombrie 1940-22 aprilie 1942. Dimensiunile la care ajunsese fenomenul refugiei erau mai mult decât grăitoare pentru a susține cauza românească în fața comisiei mixte. Se ajunsese în numai 18 luni de la pronunțarea Dictatului la cifra de 15.694 de refugiați și expulzați intrați pe teritoriul Bihorului de Sud, cu un vârf de intensitate înregistrat în primele două luni de după retragerea administrației românești¹¹.

Luna	Anul	Bărbați	Femei	Copii	Total
noiembrie	1940	2.277	1.717	1.668	5.662
decembrie		913	933	933	2.779
ianuarie	1941	800	469	419	1.688

⁹ P. Otu, *loc. cit.*

¹⁰ SJBhAN, Fond *Prefectura Județului Bihor-Beiuș*, dosar 35/382/1940-1941, f. 3.

¹¹ Idem, Fond *Prefectura județului Bihor-Actele subprefectului*, dosar 59/6.815/1942-1943.

februarie		324	213	168	705
martie		280	130	119	529
aprilie		205	94	83	382
mai		101	56	43	200
iunie		84	53	23	160
iulie		61	30	44	135
august		118	42	42	202
septembrie		210	85	98	393
octombrie		189	72	91	352
noiembrie		210	65	42	317
decembrie		194	76	63	333
ianuarie	1942	148	39	22	209
februarie		161	42	31	234
martie		454	136	97	687
aprilie		255	106	120	481
Total		7.250	4.338	4.106	15.448

Prefectura din Beiuș a mai furnizat Comisiei mixte de la Brașov un material statistic în iunie 1942. Atunci, comisarul general al refugiaților, Gheorghe Munteanu, a cerut să fie raportat numărul refugiaților veniți pe teritoriul românesc în intervalul 1-23 iunie 1942. Raportul trebuia să ajungă la Brașov în mâna căpitanului Popescu Valerian, atașat pe lângă comisia mixtă. La acea dată Biroul Refugiaților din Beiuș înregistrase un spor de 545 de persoane refugiate sau expulzate, venite din cinci județe vecine¹²:

Din județul Bihorul de Nord	298
Din județul Sălaj	101
Din județul Cluj	83
Din județul Satu Mare	60
Din județul Maramureș	3

Pentru constituirea unui aparat probatoriu solid, Președinția Consiliului de Miniștri, prin secretarul său general, Ovidiu Vlădescu, a mai dispus la 10 septembrie 1942 ca toate declarațiile ce se vor lua în viitor refugiaților să fie însoțite de „dovezi, fotografii”, care urmau să fie predate apoi Secției Ungare din cadrul Ministerului Afacerilor Externe¹³.

În materialele informative întocmite de Prefectura Bihor-Beiuș, alături de „obișnuitele și banalele” motivații inserate de către refugiați pentru a-și justifica plecarea din teritoriile cedate, cum ar fi înfometarea la care au fost supuși, interdicția de lucru, interdicție de a vorbi sau cânta românește, rele tratamente aplicate la pre-militărie, ori obligativitatea învățământului în limba maghiară, pot fi întâlnite mărturii zguduitoare ale sălbăticiei și inimaginabile comise de elementele structurilor militare maghiare și de civili, demne de a-i descalifica. Prezentarea câtorva dintre samavol-

¹² *Ibidem*, dosar 59/10.691/1942-1943.

¹³ *Ibidem*, dosar 59/11.723/1942-1943.

niciile făptuite, chiar și sub forma unui colaj, este suficient de sugestivă pentru a ilustra dimensiunea și gradul de generalizare la care ajunsese crima sub auspiciile regimului horthyst.

Refugiatul Borz Victor din comuna bihoreană Popești a relatat cum a fugit de sub escortă pentru a nu fi executat, fiind arestat împreună cu alți 300 de români. El a mai pomenit despre 11 copii morți de foame în satul Vărzari. Tânărul Filimon Vasile din Husasău de Criș a povestit despre moartea colegului său Naghi Florian la premilitărie, datorită „tratamentului barbar la care a fost supus”. Mastan Ioan, supraviețuitor al măcelului de la Trăznea, a descris cum învățătorul și preotul din sat au fost împușcați împreună cu alți 75 de țărani. Detaliile sunt îngrozitoare: „la unele femei li s-au tăiat mamelele, copii tăiați cu baionetele, case aprinse” – declara omul.

Femeii Mocan Malvina din Tășnad i-a fost refuzată o operație la ochi, la Clinica din Debrețin, pentru că era româncă. Moisi Gavril din Cosniciu de Sus a dat o declarație în legătură cu împrejurările în care au fost împușcați 14 consăteni de-ai săi. Brudașca Anton, comerciant în comuna Ciucea, județul Cluj, s-a refugiat pe teritoriul românesc deoarece autoritățile maghiare i-au retras licența de profesare a meseriei, condamându-l astfel, pe el și familia lui, la înfometare. Lipsit de mijloacele de existență, omul a trecut frontiera prin defileul Văii Vișagului, ajungând la Beiuș pe 22 februarie 1943¹⁴. Din declarația dată în fața judecătorului român, reiese că refugiatul cunoștea din surse indirecte că jandarmeria maghiară a operat mai multe arestări în comună și că obișnuia să-i ia la bătaie pe români. De asemenea, relatează că peste o sută de bărbați români au fost concentrați pe front. Excepție făceau numai cei care treceau la religia reformată. „Din auzite – povestea omul – știu că în comuna Ciucea au fost arestări și bătăi, imediat după cedare[a Ardealului], dar eu nu am văzut și nici nu am fost bătut. Tot din auzite știu că dacă un român era chemat la concentrare, și dacă declara că trece la religia reformată, era lăsat acasă. Preotul comunei este român și se numește Truța. Sfânta slujbă în biserică o celebrează în limba română. Primarul, notarul și învățătorul comunei au fost imediat, după cedare, schimbați și înlocuiți cu unguri. În școală se predă numai în limba maghiară. Ungurii concentrează foarte mulți români, iar dacă sunt trimiși pe front, și moare cineva pe front din cei trimiși, familia este anunțată că «voluntarul» cutare «a murit». Din comuna noastră au fost trimiși cam vreo 100 [de oameni] pe front. Autoritățile maghiare au o purtare foarte rea față de români, adică primarul și notarul comunei. Ori de câte ori mergea vreun român la notariat, era refuzat dacă vorbea românește”. În teritoriul cedat Ungariei îi rămăsese o avere formată dintr-o casă și opt iugăre de pământ, totul în valoare de 1.000.000 de lei¹⁵.

Chiran Teodor, de profesie mecanic, cu domiciliul în comuna Recea, județul Sălaj, s-a refugiat pe 20 februarie 1943 tot pe la Lunca Vișagului, din cauză că autoritățile maghiare nu i-au permis să-și exercite meseria, iar mijloacele de trai, alcătuite dintr-o casă și cinci iugăre de pământ îi erau insuficiente pentru a-și întreține familia. Deoarece în copilărie a fost crescut la o cazarmă, fiind copil de trupă, imediat după intrarea trupelor horthyste în teritoriul cedat Ungariei a fost internat într-un lagăr de lângă Budapesta, unde se mai găseau alți 1.500 de români¹⁶. După spusele sale,

¹⁴ Idem, Fond *Prefectura Județului Bihor-Beiuș*, dosar 165/1943, f. 5.

¹⁵ *Ibidem*, f. 5.

¹⁶ *Ibidem*, f. 12.

dată fiind situația de pe frontul de Est, ungurii se pregăteau pentru apărarea Ardealului printr-un război popular, afirmație pe care o dovedea prin faptul că autoritățile trecuseră la înarmarea populației civile de etnie maghiară. „Înainte de a mă refugia – povestește refugiatul –, am auzit de la un român că la toți ungurii din comună, care sunt deja majori, li s-au împărțit arme și muniții, iar un locuitor ungur mi-a spus, servitorul acestuia cu numele Ioan, rudă cu nevastă-mea Rad Elena, adică servitorul acestui locuitor ungur, cu numele de Szabo Desideriu, că a descoperit, respectiv Szabo Desideriu, după cedare[a Ardealului] a scos de sub podeaua camerei armament și muniție. Iar că s-au împărțit acum arme și muniții la toți ungurii care sunt majori, am auzit de la Recean Dumitru din comuna Recea, județul Sălaj, care a văzut la notariat lăzile cu armament și muniții. În dovedirea acestui lucru cer ca în mod secret să fie ascultat Receanu Dumitru, altfel ar fi expus ca acesta să fie împușcat sau spânzurat de către unguri”¹⁷. La fel ca și în cazul anterior, se plângea de purtarea rea a funcționarilor administrației locale, primarul și notarul, de tratamentul discriminatoriu practicat de aceștia și de faptul că foarte mulți bărbați români sunt concentrați la detașamentele de muncă ori pe front: „Românii sunt foarte mulți concentrați, duși la detașamentele de lucru, cât și pe front. Din cei plecați pe front, știu că au murit până în prezent 4, cu numele: Dragoș Gheorghe, feciorul Raveicuții, cu vărul său și unul a Mitrei Surului, fecior”¹⁸.

Remeș Simion, de meserie fierar, domiciliat în comuna Badon, județul Sălaj, s-a refugiat în Bihorul de Sud la 19 februarie 1943 pe la Ciucea. Chiar dacă nu i-a fost ridicată licența de practicare a meseriei, ca în cazul precedent, autoritățile l-au silit să renunțe aplicându-i un impozit imposibil de plătit. Omul era și el condamnat la înfometare, cu atât mai mult cu cât mijloacele sale de trai erau insuficiente, averea limitându-i-se la o casă, un grajd, o grădină și 2½ iugăre de pământ, toate în valoare de 150.000 de lei¹⁹. În vara anului 1942 a fost concentrat în detașamentele maghiare de muncă forțată în localitatea Dolha, comitatul Bereg (Slovacia de Sud), împreună cu mai mulți români, la exploatările forestiere. Aici a avut prilejul nefericit de a-l cunoaște pe sublocotenentul Zoltán Szabó din comuna Ibașfalău, județul Sălaj, fost învățător sub regimul românesc, care s-a purtat față de români cu o cruzime ieșită din comun: „Acesta ne bătea toată ziua – povestește el –, de mâncare ne dădea numai apă caldă – eu eram chiar bucătar acolo –, încât oamenii au început a se umfla la picioare și corp de foame. Când nu mai puteau de foame, erau legați cu mânilor la picioare și trântiți grămadă în pădure, până când toți [se] înegreau la față. Îi țineau așa legați 2-3 ore, pe urmă îi dezlegau și turnau apă rece pe ei ca să se trezească. Dormeau în barăci de scânduri, pe frunze, unde eram plini de paraziți, încât îi culegeam cu pumnul. Dumineca, în loc să ne lase să ne facem curățenia, ne băteau fără milă, fără nici un motiv, spunându-ne că suntem «comuniști, tâlhari, valahi»”. Avea cunoștință că se aflau pe front circa 17 tineri din comună, dintre care Ardelean Grigore era dat ca dispărut, iar Porar Vasile și Dragoș Vasile erau răniți²⁰.

În legătură cu cele întâmplate în comuna sa, refugiatul a relatat modul în care oamenii satului au fost spoliați de bogătașul Fütö Balint din comuna Guruslău, care,

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, f. 11.

²⁰ *Ibidem*.

după ce în anul 1938 își vânduse proprietatea funciară țăranilor români, în 1942 o revendicase și o obținuse îndărăt cu concursul autorităților maghiare. „În anul 1938 – povestește el –, un ungur bogat, pe nume Fütö Balint, din comuna Guruslău, județul Sălaj, care avea în hotarul comunei un teren de 55 iugăre, l-a vândut din mână liberă, neforțat de nimeni, românilor din comuna Badon, județul Sălaj. În toamna anului 1942, ungurii din comuna Guruslău, ajutați de jandarmii postului din comuna Borla, județul Sălaj, au luat din posesiunea oamenilor care cumpăraseră acest pământ, și fără nici un drept îl folosesc ei”. De asemenea, refugiatul mai face referire în declarația sa și la alte mijloace de deznaționalizare a românilor din sat. Astfel, în toamna anului 1942, pentru a lăsa comunitatea fără un păstor sufletesc, „ungurii au ridicat pe preotul greco-catolic, pe nume Trufaș, din comuna Zalău, și l-au dus la Cluj și de atunci nu se știe nimic de el unde este” – precizează martorul. La fel ca și în cazul precedent, românii au fost forțați să se maghiarizeze, propunându-li-se în schimb scutirea de concentrare în detașamentele de muncă²¹.

Sedlac Dumitru, de profesie morar, cu domiciliul în comuna Nușfalău, județul Sălaj, și-a lăsat în teritoriul cedat două case și opt iugăre de pământ, avere în valoare de 1.270.000 de lei. S-a refugiat tot pe la Ciucea, pe 15 februarie 1943, datorită șicanelor și batjocurilor la care era supus zilnic de ungurii din comuna Nușfalău și de către directorul morii, Boiovzki Mihai. Din această cauză nu și-a mai putut practica meseria și a preferat să plece în bejenie²². Omul fusese martor la abuzurile săvârșite de autoritățile horthyste și de populația civilă maghiară din comună imediat după ocuparea Ardealului de Nord. „Știu că imediat după cedare[a Ardealului] locuitorii comunei Nușfalău, respectiv mai mulți locuitori, am fost arestați de către autoritățile maghiare, pe urmă duși și am fost închiși. Știu că dintre cei arestați au fost și uciși. Din comuna noastră a fost împușcat și se numea Laslău Șofronie, iar din comunele vecine au mai fost împușcați încă 4 oameni. Nu îi știu cu numele” – povestește el²³.

Și aici autoritățile erau în derularea procesului de maghiarizare a populației românești. În administrația locală și în școală a fost impusă limba maghiară, iar preotul a fost determinat să plece în România. La fel au pățit meseriașii și comercianții români. „Românii sunt maltratați, batjocoriți de către unguri, iar dacă au de ceva nevoie, atât la primărie cât și la notariat, sunt refuzați și nu au voie ca să vorbească românește” – mai adăuga el²⁴. În ce privește prezența pe front sau în detașamentele de muncă, aceasta era rezervată aproape exclusiv elementului românesc. „Ungurii concentrează majoritatea numai români – preciza refugiatul –, pe cei mai în vârstă îi duc la detașamentele de lucru, unde sunt înfometați și lăsați să umble fără încălțăminte. Pe cei mai tineri îi duc pe front. Chiar un frate de al meu a fost pe front și a venit fără de un ochi. Din cei plecați pe front, dintre români sunt morți mulți. Nu îi știu cu numele, numai cum îmi povestește frate-meu, că românii erau trimiși în linia întâia, iar ungurii erau în dosul frontului”²⁵.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, f. 13.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

Cândeia Telca, casnică cu domiciliul în comuna Oradea, s-a refugiat pe 16 februarie 1943, pe la Cordău, pentru a se reîntoarce la părinții săi din comuna Ghi-ghișeni, județul Bihor. Femeia avea cunoștință despre decesul pantofarului Moldovan Ioan din Oradea, găsit spânzurat în casa lui. După cum discutasese și cu o rudă a defunctului, Moldovan Ilie, portar la casa Episcopiei Greco-Catolice din Oradea, moartea meseriașului român era foarte suspectă: „Nu se știe dacă acest pantofar a fost spânzurat de unguri sau numai după cum se vorbește” – ținea ea să precizeze²⁶.

Mariaș Ioan, plugar, cu domiciliul în comuna Botiz, județul Satu Mare, a trecut pe teritoriul României pe la Betfia, pe 16 februarie 1943, datorită tratamentului inuman la care erau supuși tinerii români în detașamentele de instrucție „levente”. „Motivul refugierii mele este: fiind premilitar «levente», în tot timpul am fost suspectat, maltratată și bătut pentru motivul că sunt român, și mi s-a pus în cărcă că aș fi făcut propagandă între premilitarii români, să nu asculte de conducătorii lor. În acest mediu nu mi-aș fi putut atinge scopul meu de a exista între ei și de a urma școala mai departe, fiindcă făcusem patru clase de liceu la noi la români, înainte de cedare, iar după cedare nu am mai fost admis la liceu ca să urmez mai departe” – povestește tânărul²⁷. În declarația sa, asemenea altor refugiați, amintește de atrocitățile la care s-au dat organele de ordine maghiare: „În comuna noastră au fost arestări și bătăi, cât și în comuna Odoreu, județul Satu Mare, unde mai mulți locuitori au fost bătuți crunt. Aceasta o știu din spusele oamenilor din această comună”. De asemenea, mai sunt amintite acțiunile de maghiarizare forțată a populației românești prin trecerea forțată la religia romano-catolică, precum și masivele concentrări de bărbați români pe front. „Ungurii concentrează încontinuu pe români – preciza acesta –, pe cei mai în vârstă îi duc la detașamentele de lucru, unde fiecare român are banderolă cu tricolorul maghiar pe mână, iar pe cei mai tineri îi duc pe front”²⁸.

Ieremie Vasile, plugar, cu domiciliul în comuna Andrid, județul Satu Mare, s-a refugiat pe 16 februarie 1943, trecând frontiera pe la Betfia, de frica autorităților maghiare. Omul suferise o condamnare de două luni de închisoare și o amendă de 200 pengő pentru faptul că i-ar fi declarat unui apropiat că are încredere în renașterea „României Mari” și că prevede eșecul aventurii maghiare în Ardeal²⁹. Și-a lăsat acasă familia și întreaga avere în valoare de 1.200.000 lei, compusă dintr-o casă, 11 iugăre de pământ, trei cai și o vacă, de teama că va fi concentrat pe front sau în detașamentele de muncă forțată pentru atitudinea manifestată. „Cei în vârstă sunt duși la detașamentele de lucru, unde sunt înfometăți, iar cei mai tineri sunt duși pe front” – preciza refugiatul³⁰.

Fostului primar al comunei Telechiu, Ioan Bere, însărcinat de administrația românească să facă oficiile de predare a serviciului către noile autorități maghiare, i s-a pus în vedere să părăsească comuna în cel mai scurt timp, pentru a nu fi executat. Refugiat pe 26 septembrie 1940, omul a lăsat în urmă o avere cifrată la 2.500.000 lei, alcătuită din „50 iugăre de pământ, casă nouă cu supraedificate”. Iată ce relatează fostul primar: „Eu am și plecat imediat, și puțin după aceea m-au și căutat să mă

²⁶ *Ibidem*, f. 16.

²⁷ *Ibidem*, f. 14.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, f. 15.

³⁰ *Ibidem*.

prindă, însă eu am dispărut prin porumbiștea din apropiere, trecând în comuna Copăcel, neocupată [de unguri]. Patrula de sub conducerea unui locotenent din armata maghiară, negăsindu-mă, mi-a distrus mobila și tot ce aveam în locuință. În urmă m-a învinuit că eu aș fi pus o bombă la bariera unde a fost primită armata maghiară. Despre această bombă însă nimeni nu știe nimic, afară de cei care mă învinuiesc. Având în vedere că viața și avutul meu, precum și existența familiei mele, adică a soției și alor 3 copii ce-i am, nu este asigurată în comuna Telechiu, cu onoare cer sprijinul autorităților în drept pentru salvarea familiei mele, care este în comuna Telechiu [și] a averii mele. Soția mea, care a trecut în mod clandestin în comuna Copăcel, m-a informat că armata maghiară din comuna Telechiu are ordin ca imediat ce mă prind să mă împuște”³¹.

Pe 24 octombrie 1940 a ajuns în fața judecătorului de la Centrul de refugiați din Beiuș Silaghi Ioan, din comuna Marca, județul Sălaj. El a fost arestat de autoritățile maghiare împreună cu alți 13 români, sub motivul că ar fi membri ai mișcării legionare. În cele nouă zile cât a fost reținut în arest, nu au primit mâncare, în afara celei aduse de rude, dar și aceasta mult diminuată. Împreună cu un camarad de-al său, Olar Ioan, omul a reușit să evadeze, escaladând o fereastră a arestului, primul „complet dezbrăcat”. Drept represalii, jandarmeria maghiară a luat la bătaie întreaga populație a comunei, în speranța că fugarii vor fi divulgați, în vreme ce restul celor reținuți au fost duși în Ungaria, într-o locație necunoscută³². După aproximativ două săptămâni, fugarii au ajuns la Beiuș, unde au fost îmbrăcați și hrăniți. „În timpul când am fost la închisoare – povestește refugiatul –, am fost ținuti acolo sub motivul că suntem legionari și suntem «de-ai lui Hitler». Soldații unguri înjurau pe Hitler, spunând că ei nu ascultă de nimeni de alții, decât de italieni”³³.

Refugiatul mai aduce detalii și în legătură cu împrejurările în care a fost arestat grupul bănuit de apartenență la mișcarea legionară: „După ce am fost arestați la școală, soldații unguri împreună cu ofițerii lor ne-au dezbrăcat pe toți de la brâu în sus și ne-au făcut percheziții corporale, confiscându-ne lucrurile de valoare, ca ceasornice, inele etc. și banii ce-i aveam asupra noastră. Astfel, de la cei 17 inși câți am fost arestați la școală, ni s-a luat suma de 200.000 lei, fiind amenințați cu moartea, ținându-ne baioneta în piept și revolverul gata să tragă în noi în cazul când am fi refuzat să le dăm toți banii ce-i aveam. Am fost examinați foarte amănunțit, dacă nu cumva aveam tatuate pe corp vreo figură sau vreun semn, spunându-ne că avem mare noroc că nu avem nici un semn pe corp, căci altfel ne-ar fi împușcat imediat, făcând din noi «gardă de sânge» în loc de «gardă de fier», fiindcă ținem cu românii din România”³⁴.

Declarația este valoroasă pentru faptul că aduce primele informații despre atrocitățile săvârșite de armata horthystă de ocupație la scurtă vreme după intrarea în Ardealul de Nord. „În ziua de 16 septembrie 1940 – povestește martorul –, Regimentul 33 Honvezi, care forma armata de ocupație, după ce a jefuit toată comuna, a împușcat mortal 5 români, și anume: Cosma Pop Ștefan, Pop Ioan, cioban, Șumălan Ioan, Balota Ioan și Balota Ilie. În afară de aceștia, au fost grav răniți încă, Chișmanci

³¹ *Ibidem*, dosar 2/18.384/1940, f. 280.

³² *Idem*, dosar 145/1940-1942, f. 1.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

Ana, care a fost împușcată pe sub claviculă cu 2 cartușe și Soponea Teodor din comuna Cosniciu de jos. Din populația minoritară au fost omorâți următorii: Vaslavici Ioan împreună cu fiica lui, sub motivul că sunt de rasă germano-slovaci. În același timp, pentru satisfacerea poștei de jaf, au fost omorâți și evreii Frid Marton și Frid Ițic, chiar în locuințele lor, după ce au fost jefuiți de toți banii. Alte omoruri au fost săvârșite de către armata maghiară în comuna Cosniciu de Sus, unde au fost împușcați 13 persoane, dintre care 4 au fost măcelărite cu baionetele, între acestea [fiind] și o femeie, care a fost legată de cal și târâtă prin comună până a murit. Numele acestor persoane este: Biriș Vasile, de 55-60 ani, Roșan Vasile, de 55-60 ani, frate cu primarul din acea comună, Jurcuț Alexandru de 34 ani, Costălaș Dumitru de 50 ani, împreună cu soția sa, Nișcaș Gheorghe de 48 ani. Numele celorlalte persoane nu-l știu, deoarece erau din comuna vecină cu mine și nu-i cunoșteam pe toți. Șase dintre aceste persoane au fost împușcate în curtea Primăriei, unde au fost lăsate până a doua zi, când s-a permis familiilor lor să le ridice și să le înmormânteze fără nici o ceremonie și fără preot. Hârțe Gavril a fost împușcat în pădure, Jurcuț Alexandru pe stradă, iar celelalte persoane au fost omorâte [acolo] unde au fost prinse. Și aceștia au fost înmormântați fără nici o ceremonie, nepermițându-se să fie adus preotul și să fie înmormântați după ritul creștin”³⁵.

Locul celor care și-au părăsit vetrele a fost luat de cei aproximativ 40.000 de coloniști unguri aduși în zona Crișanei în perioada 1940-1944 din Slovacia Inferioară și de pe malul drept al Tisei, „dintre care – spune un raport al Prefecturii județului Bihor –, numai în Oradea se află 25.000”³⁶.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Idem, Fond *Inspectoratul General Administrativ. Circa VIII Oradea*, dosar nr. 818/1946.